

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СТРАХОВОЇ СИСТЕМИ

THE HISTORICAL ORIGINS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INSURANCE SYSTEM

У статті вивчені періоди виникнення, формування та розвитку страхової системи, починаючи з Античних часів до 20-х років ХХ ст. Вивчення страхової системи у часі дозволило визначити основні ознаки кожного із етапів та вдосконалити існуючу періодизацію її розвитку. Аналіз розвитку страхової системи на основі історичного еволюціонізму сприяв уточненню періоду виникнення системи комерційного страхування та дозволив визначити термін виокремлення системи соціального страхування як складових елементів страхової системи. Дослідження історичних витоків формування та розвитку страхової системи дозволяє зрозуміти логіку та тенденції сучасних трансформацій в системі.

Ключові слова: страхування, страхова система, історія розвитку, трансформація, еволюція, періодизація.

В статті изучены периоды возникновения, формирования и развития страховой системы, начиная с Античных времен до 20-х годов ХХ ст. Изучение страховой системы во времени позволило определить основные характеристики каждого из этапов и усовершенствовать существующую периодизацию ее развития. Анализ развития страховой системы на основе исторического эволюционизма дал возможность уточнить период возникновения системы коммерческого страхова-

ния и способствовал определению периода выделения системы социального страхования как составляющего элемента страховой системы. Исследование исторических истоков формирования и развития страховой системы позволяет понять логику и тенденции современных трансформаций системы.

Ключевые слова: страхование, страховая система, история развития, трансформация, эволюция, периодизация.

In the article, the periods of emergence, formation and development of the insurance system. The period studied, from Ancient times to the 20 years of the twentieth century. The study of the insurance system in time allowed to identify the main features of each of the stages and to improve the existing periods of its development. Analysis of the development of the insurance system on the basis of historical evolutionism has helped to clarify the origins of the system of commercial insurance and allowed to determine the time allocation of the social insurance system as the constituent elements of the insurance system. The study of the historical origins of the formation and development of the insurance system allows us to understand the logic and trends of contemporary changes in the system.

Key words: insurance, insurance system, history of development, transformation, evolution, periods.

УДК 368: 433

Позднякова Л.О.

к.е.н., доцент

Університет державної фіскальної служби України

Постановка проблеми. Сучасні реформи в економіці України нездійсненні без створення ефективною страхової системи та підвищення її ролі у соціально-економічному середовищі. Адекватне переосмислення логіки новітніх трансформацій у страховій системі можливе без ґрунтовного вивчення історичних витоків її зародження, формування та розвитку. Нобелівський лауреат з економіки Д. Норт підкреслював, що вивчення економічних систем у часі дозволяє «по-новому поглянути на економіку минулого... сприяє розвитку економічної теорії, надаючи їй аналітичну схему, за допомогою якої можна краще зрозуміти економічну еволюцію» [1]. Отже, ґрунтовний аналіз історичних витоків формування та розвитку страхування та страхової системи дозволяє зрозуміти закономірності еволюційних змін та визначити сучасні тенденції її розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у теорію страхування вніс К. Воблий. Дослідженню функціонування економіки у часі приділив значну увагу Нобелівський лауреат Дуглас Норт. Виникненню та організації страхування в епоху Античності і Середньовіччя приділив свої праці вітчизняний

дослідник В. Микитюк. Історію розвитку соціального та комерційного страхування ґрунтовно досліджили М. Мальований та М. Фурман. Всебічне вивчення історії та етапів розвитку соціального страхування представлено у працях С. Злупко та Р. Підлипної. Водночас вивченню історичних витоків формування та розвитку страхової системи присвячено занадто мало уваги. Тому вивчення закономірностей еволюційного розвитку страхової системи є актуальним.

Постановка завдання. Вивчення витоків виникнення, формування та розвитку страхової системи з метою виявлення закономірностей еволюційних змін та визначення сучасних тенденцій її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Страхування як явище пройшло довготривалий шлях еволюційного розвитку від його примітивних форм до формування сучасної цілісної страхової системи. Дотепер серед вчених немає єдиної думки про період виникнення страхування. Частина дослідників [2;3;4] заперечує існування страхування в докапіталістичних формах і вважає, що страхування виникло лише у ХVIII ст. у вигляді комерційного страхування. Проте, з точки зору більшості вчених, страхування має історію

становлення та розвитку ще з часів Античної епохи. [5;6;7] Значна частина вчених схильється до думки, що страхування пройшло три етапи розвитку: I етап – античне страхування, яке виникло за два тисячоліття до н.е. в Древній Греції, Єгипті, Древньому Римі, Індії тощо; II етап – середньовічне (гільдійсько-цехове) страхування (X – XIV ст.); III етап – страхування в епоху капіталізму (XIV ст. – до нашого часу). Однак, до сьогодні не існує єдиної думки серед вчених щодо часу виникнення, періодів формування та розвитку страхової системи. З метою виявлення логіки трансформацій страхування та страхової системи, впорядкування і вдосконалення існуючої періодизації детально проаналізуємо кожний етап її розвитку.

Первинні спроби страхування у стародавні часи здійснювалися за принципом взаємодопомоги, найпростішою формою страхового захисту було натуральне страхування. Перші угоди про страхову взаємодопомогу мають коріння у глибокій давнині і стосуються галузі торгівлі, морських та сухопутних перевезень [8]. Вавилонський цар Хаммурапі (1792-1750 рр. до н.е.) видав закон, який зобов'язував укладати угоди між учасниками торговельного каравану [9]. Угоди, які передбачали попереднє акумулювання коштів для захисту від можливих збитків, укладалися у стародавні часи у Палестині та Сирії на випадок падежу або крадіжки худоби, нападу хижаків на караван [10]

Страховий захист стосувався не тільки майна, але й життя та здоров'я особи та їхніх сімей. Приблизно у 970–931 рр. до н.е. єгипетські каменярі, які брали участь у спорудженні пірамід, заснували каси взаємодопомоги на користь своїх товаришів або їхніх родин у разі каліцтва або загибелі від нещасного випадку [11]. У Стародавньому Єгипті та Римі створювалися товариства релігійного характеру (*collegia tenuiorum*), які збирали зі своїх членів внески для виплати певної суми коштів родичам померлого учасника товариства [12].

В Україні одним із перших законодавчих актів, які запроваджували соціальну допомогу полоненим, були договори з греками, укладені у 911 і 945 рр. князями київськими Олегом і Ігорем «Про порятунок полонених» [13]. Розвиток та набуття процесів благодійництва організаційних форм відбулося у 996 році за князя Володимира, який видає Статут (закон), за яким церковні структури та духовенство повинні здійснювати опікування за лікарнями, лазнями, притулками та самотніми [14].

Отже, починаючи з часів Античної епохи відбулося становлення та організація страхування як соціально-економічного явища. У стародавні часи знайшли свої витоки дві галузі сучасного страхування: майнове страхування як захист від збитків при морських перевезеннях, торговельних караванів, втрати тварин та врожаю; особове страхування – допомога у випадку смерті, хвороби, каліцтва. Водночас спостерігається зародження основ сучасного соціального страху-

вання у вигляді виплат на поховання, матеріальної допомоги сім'ї померлого, нужденним, сиротам та інше. Захист нужденних здійснювався у формі особистої або громадської доброчинності, взаємодопомоги, однак, цей захист не мав ознак системності.

Аналіз історичних джерел дозволив виокремити основні характерні ознаки первинних форм страхування, це – страхування використовувалося як інструмент захисту на основі колективної взаємодопомоги; відсутність страхових премій, які сплачувалися на постійній, періодичній основі; формування страхового фонду відбувалося не за рахунок заздалегідь сплачених внесків учасників, а при необхідності відшкодування збитків; відсутність чіткої законодавчої регламентації; несистемність взаємодопомоги; основною метою страхування була взаємодопомога, а не отримання прибутку. Отже, період з Античних часів до X ст. н.е. вважаємо I етапом формування та розвитку страхування і страхової системи.

Характерною особливістю середньовіччя було виникнення великої кількості доброчинних організацій і розвитку стихійної благодійності. Із поступовим розвитком суспільства захист бідних і нужденних починає перебирати на себе церква, яка стає благодійницькою організацією З часів Київської Русі допомога нужденним здійснюється з боку князя через церкву. У Західній Європі набули поширення програми «останньої надії», які організовувалися церковними общинами, доброчинними організаціями та державою. Разом із розвитком приватної благодійності, цей етап характеризується тим, що держава починає звертати увагу і засуджувати злидні, бідність та боротися з ними адміністративними методами [15]. Вперше наблизились до формування організаційних основ соціального страхування у XIII ст. на Балканах у місті Дубровник, де була започаткована програма страхування від нещасних випадків із відповідними внесками та виплатами застрахованим особам [16]. У Германії представниками гірничих професій були засновані спільні каси для матеріальної підтримки потерпілих від нещасних випадків, які були пов'язані із професійним ризиком. Ідея захисту знайшла своє втілення у германських народів шляхом створення купецьких гільдій, а пізніше цехів. Такі форми страхування були колективними організаціями. У XII столітті в Ісландії були створені союзи селян для взаємного забезпечення на випадок пожежі або падежу худоби, які за принципом функціонування були дуже схожі на сучасні страхові компанії. Заможні селяни об'єднувалися у спілки для взаємного захисту, а у разі настання страхового випадку відшкодовували частину збитків у грошовій формі, а частину – у матеріальній.

У 1300 році в Бельгії практикувалося оплата страхових премій за морські ризики, а у наступному сторіччі були встановлені страхові тарифи на регулярні плавання з Лондона на континент і назад. Розвивалося страхове законодавство. Заборона декретом

папи Григорія IX лихварства сприяла розвитку системи захисту і появі страхового договору [17].

В епоху середньовіччя набули подальшого розвитку первинні форми майнового страхування (страхування морських перевезень, страхування на випадок пожежі, страхування худоби, врожаю та ін.); особового страхування (розвиток організованих форм благодійності, допомога нужденним через церкву та державу); подальший розвиток основ соціального захисту (захист бідних і нужденних церквою, боротьба із злиднями, жебрацтвом на державному рівні, зародження визначених норм соціального захисту).

Таким чином, період з XI по XV ст. характеризується активним еволюційним розвитком страхування. Цьому періоду притаманні такі основні форми захисту майна та особи: створюються колективні форми страхування (гільдії, цехи, союзи селян); поступово розвиваються прелімінарні форми соціального страхування; відшкодування збитків здійснюється як в матеріальній, так і в грошовій формах; зародження інституту страхового договору із притаманними страхуванню атрибутами (тариф, премія, ціна); зародження основ страхового законодавства; підвищення ролі держави у захисті населення. Отже, період середньовіччя з XI по XV ст. визначаємо як II етап формування та розвитку первинних форм страхування та зародження страхової системи.

На початку XVI ст. суттєво активізувався розвиток як майнового, так і особового страхування. Велика Лондонська пожежа 1666 року, під час якої загинуло 70000 чоловік і було знищено 13200 будівель у центрі Лондона, сприяла активному розвитку страхування майна від вогню. Вважається, що страхування життя також зародилося у Великобританії у 1762 році і до кінця XVIII століття в Західній Європі налічувалося близько 100 різних видів майнового та особистого страхування [17]. Початок XVII ст. характеризується виникненням перших акціонерних страхових компаній, наприклад, відома Голандсько-Ост-Індська компанія, крім торгової діяльності, займалася також страхуванням.

Видатну роль у формуванні та розвитку страхування відіграв французький математик, фізик і філософ Блез Паскаль, який у 1650 році формулює закон великих чисел, який започатковує проведення статистичних розрахунків, зокрема для страхування. Англійський вчений Едмунд Галлей у 1693 р. (на підставі даних про смертність жителів м. Бреслау) публікує науково обґрунтовані таблиці смертності, які почали використовувати у страхуванні життя. У 1697 р. вийшли друком роздуми німецького математика Готфріда Вільгельма фон Лейбніца про усі ймовірні види ризиків, за яких необхідно звертатися до страхування. Не менш значна подія відбулася 13 грудня 1771 р. у лондонській кав'ярні Едварда Ллойда, коли 79 купців підписали угоду про внесення кожним у Банк Англії визначених сум для здійснення страхових операцій, а через п'ять років члени асо-

ціації «Лондонський Ллойд» прийняли «Підписаний формуляр Ллойда» (формуляр договору морського страхування), ряд положень якого донині застосовують у міжнародній практиці. У 1871 р. парламент Великобританії прийняв закон, відповідно до якого комітет Едварда Ллойда було реорганізовано в корпорацію «Ллойд» [11].

На початку XVI ст. в Україні набуло розвитку «особливе військове, державне, політичне, культурно-історичне та педагогічне явище – козацький рух. У Запорізькій Січі піклування про козаків, їхнє лікування та догляд взяли на себе шпиталі при монастирях, поширюється розвиток спеціальних будинків для бідних, німецьких, сиріт. Фінансувалися ці установи як за рахунок громадян, так і окремих заможних осіб». [18]. Отже, вже на початку XVI ст. в Україні з'явилися перші паростки державного забезпечення малозабезпечених, дітей, хворих, з'являється примітивні форми медичного страхування.

Усвідомлення вирішальної ролі держави і формування державної структури щодо соціального захисту населення відбулося за часів правління Петра I (1682-1725) та Катерини II, яка у 1775 році видала адміністративний Звід законів про губернії, який передбачав організацію спеціального органу – приказів громадської опіки, установ із соціальними функціями, включаючи медичне забезпечення [19].

Період з XVI – до початку XIX ст. ідентифікуємо як III-й етап розвитку страхування, характерними ознаками якого стали: активізація розвитку і розповсюдження видів майнового та особового страхування; зародження комерційного страхування та виникнення перших акціонерних страхових компаній; активізація наукових досліджень, які застосовувалися і сприяли інноваційному розвитку страхування (закон великих чисел, теорія ймовірностей, таблиця смертності); зародження корпорації «Ллойд»; поява основ державного забезпечення малозабезпечених, хворих, дітей, сиріт; соціальний захист і соціальна підтримка населення набувають ознак сучасного соціального страхування.

Починаючи з середини XIX ст., відбувається інтенсивний розвиток промисловості, виробництва та торгівлі. Стрімкий економічний розвиток супроводжується виникненням значної кількості нових ризиків, які стосуються як втрати майна, так і здоров'я та життя громадян. З метою захисту від значних збитків при морських перевезеннях вантажу в Одесі у 1857 році було створено Російське товариство пароплавства і торгівлі із страховим капіталом в один мільйон рублів, яке брало на страхування ризики втрати судна та вантажу. Активний розвиток на території України цукрової галузі сприяв створенню в 1872 році першого товариства взаємного страхування – «Товариство взаємного страхування від вогню буряко-цукрових і рафінадних заводів» для страхування учасників Товариства від пожеж на виробництві, які на той час приносили значні збитки [20]. У 1877 році виникають товариства вза-

емного страхування землевласників від градобою, а у 1902 році починає діяти перше взаємне товариство страхування життя з управлінням в Києві [21, с. 268].

На землях Західної України почала свою діяльність перша національна страхова компанія «Дністер» (1891 р.), яка за статутом була господарським об'єднанням взаємного типу, учасники товариства в обов'язковому порядку дотримувалися принципів солідарності і рівності інтересів. Після цього у 1899 році було створено «Одеське товариство взаємного страхування фабрикантів і ремісників від нещасного випадку з їх робітниками і службовцями», яке стало прообразом сучасних видів комерційного та соціального страхування. Створювалися й інші Товариства – Чорноморське, Київське Харківське та інші. Таким чином, перші страхові компанії на сучасній території України створювалися у вигляді товариств взаємного страхування, які покривали збитки втрати майна і у промисловості, і в сільському господарстві.

Наприкінці Першої світової війни в Україні почало активно розвиватися кооперативне страхування. Так як довоєнна система земського страхування була у стані занепаду, виникла потреба у реформуванні та реорганізації цього виду страхування. Для цього українським «Коопцентром» разом із усіма центральними спілками було створено статут Української кооперативної страхової спілки [17].

У кінці XIX – на початку XX ст. історично сформувалося страхування відповідальності. Існування цієї галузі страхування нараховує трохи більше 100 років, розвиток відбувався відповідно до технічного прогресу та наукових досягнень. Раніше всіх страхування цивільної відповідальності виникло у Франції в 1885 році у поєднанні зі страхуванням кінного транспорту від аварій. Суттєвий вплив на розвиток страхування відповідальності мала зростаюча кількість нещасних випадків на виробництві, які були пов'язані із застосуванням машинної техніки. У Німеччині цей вид страхування було впроваджено з 70-х років XIX ст., у Великобританії – з 80-х років; в Росії – на початку XX ст. (Закон про винагороду потерпілих, 1908 р.) [21, с. 37]. На початку XIX ст. спостерігається активний розвиток страхування майна та відповідальності не тільки з метою страхового захисту, але й з метою отримання прибутку, тобто на комерційній основі.

Активного розвитку на початку XIX ст. зазнало також і особове страхування, яке на той час не було відокремлене від соціального страхування. Вже всередині XVIII ст. у найбільш розвинених країнах Європи – Англії і Франції почало активно розвиватися добровільне страхування щодо захисту здоров'я та життя особи. Наприкінці XVIII ст. професійні робочі союзи з'являються у всіх капіталістичних країнах Європи та Америки. Крім захисту у випадку хвороби та смерті союзи і товариства започаткували основи пенсійного забезпечення людям похилого віку і інвалідам, а також страхування не лише робочих, але й їхніх родин. У зв'язку з тим, що добровільне страху-

вання було доступно лише заможним верствам населення і повністю лягало на плечі самих робітників, виникла необхідність організації нової форми страхування – обов'язкового соціального страхування.

На думку більшості науковців, сучасна система соціального захисту почала створюватися у XIX ст. із розвитком крупного промислового виробництва і залученням найманої праці. Бурхливий розвиток промисловості з другої половини XIX ст. зумовив необхідність у нормативно-правовому забезпеченні та регулюванні трудових відносин. У цей період зароджується нова концепція соціального захисту, яка базувалася на колективній відповідальності суспільства за утримання людей похилого віку, сиріт, безробітних, компенсацій травмованим робітникам та членам їхніх сімей. Ця система складалася із трьох складових: державної системи страхування; приватних систем страхування; різні форми благодійності.

Разом з тим, більшість вчених виникнення повноцінної системи обов'язкового державного соціального страхування у XIX ст. пов'язують із діяльністю канцлера Німеччини Отто фон Бісмарка, за ініціативи якого було прийнято ряд законів щодо соціального страхування населення. Прийняті в Німеччині закони стали віхою, від якої починається відлік формування сучасної системи соціального страхування. Ці закони вперше в історії передбачали систему компенсації втрат заробітку внаслідок хвороби, трудового каліцтва, інвалідності, забезпечення у старості.

В Англії аналогічні із німецькими закони про соціальне страхування були прийняті під тиском робочого руху лише у 1908-1911 рр. Поряд з гарантіями у зв'язку з безробіттям, хворобою і пенсійним забезпеченням система соціального страхування містила елементи охорони здоров'я [22, с. 124]. У Швеції основи соціального страхування були закладені у 1889 році шляхом прийняття закону про охорону праці, а з 1913 року впроваджена перша національна програма соціального забезпечення (система народних пенсій) [23, с. 21]. У Данії з 1881 року впроваджено систему постійної допомоги, яка виплачувалася людям похилого віку, які не мали інших джерел утримання, а з 1922 року цій допомозі надано характеру претензії [24, с. 16].

Істотний вплив на розвиток соціального страхування в Україні відіграла геополітична роздільність території держави протягом значного періоду. Землі сучасної України були розділені між сусідніми державами, що й породило значні відмінності у системах соціального захисту. Найбільш прогресивне соціальне законодавство діяло в Україні, коли українські землі були під владою Чехословаччини. На землях України у той період діяв закон про обов'язкове страхування робітників від інвалідності, хвороби та старості, закон про пенсійне забезпечення для службовців. У створенні фондів страхування від безробіття брали участь роботодавці та держава у формі бюджетних дотацій.

За період 1882-1903 рр. у Росії було прийнято дев'ять законів, які отримали назву «Фабрично-заводське законодавство». Це законодавство поширювалося і на українські землі, які на той час знаходилися у складі Російської імперії [18]. У царській Росії перший закон про пенсійне страхування був прийнятий ще у 1861 році, закон мав назву «Про допоміжні товариства» і стосувався гірничої галузі [25, с. 17]. На території України у часи, коли Україна входила до складу Російської імперії, існували колективна та індивідуальна форми страхування від тимчасової втрати працездатності, нещасних випадків (запроваджено у 1903 році) та настання старості. В Одесі, починаючи з 1899 року діяло Товариство взаємного страхування фабрикантів і ремісників від нещасних випадків, яке у 1902 році застрахувало близько 7000 осіб. У 1905 році Чорноморським товариством взаємного страхування було започатковане страхування судновласників від нещасних випадків із їхніми робітниками і службовцями [16, с. 14-17]. У Херсонській губернії приватні страхові товариства брали на страхування й інші страхові ризики – смерть застрахованої особи, інвалідність та непрацездатність.

Однак, в Росії та Україні державне соціально страхування з'явилося значно пізніше, ніж у більшості розвинених країн – у ХХ ст., і не набуло широкого розповсюдження. До 1917 року пенсійне забезпечення мали тільки окремі види професійної діяльності, в основному, державні службовці. Більш широкого застосування на теренах Росії та України у ХІХ ст. набуло добровільне страхування через емеритальні каси. Наприкінці ХІХ ст. в Україні діяло більше 200 емеритальних, пенсійних і страхових кас [25, с. 25].

Подальший, радянський період розвитку страхової системи на території України потребує окремого, ґрунтовного дослідження.

Проведений аналіз розвитку страхування з початку ХІХ ст. до 20-х років ХХ ст. дозволив виокремити основні риси цього періоду, а саме: виникнення значної кількості нових видів майнового та особового страхування, а також страхування відповідальності; подальший розвиток системи комерційного страхування; виникнення, розвиток та занепад на території України ТВС та страхових кооперативів; зародження і розвиток нової концепції соціального захисту, яка складалася із трьох складових: державна система страхування, приватна система страхування, різні форми благодійності; виникнення системи обов'язкового державного соціального страхування. Однак, основною рисою цього етапу розвитку страхування та страхової системи став розвиток системи соціального захисту, який у значній мірі сприяв розвитку крупного промислового виробництва і залученням найманої праці. Таким чином, еволюційна трансформація системи страхування з початку ХІХ ст. до 20-х років ХХ ст. ідентифікується як ІV етап її розвитку, основною ознакою цього етапу стало виокремлення системи соціального страхування та системи комерційного

страхування як окремих, але взаємопов'язаних елементів страхової системи.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз формування та розвитку страхування за достатньо тривалий історичний період показав, що кожний етап розвивається за певними, притаманними даному періоду законами, формує свої специфічні особливості та слугує підґрунтям для еволюційної трансформації наступного періоду. Вивчення зародження, формування та розвитку страхової системи крізь призму історичного еволюціонізму дозволило дослідити та зрозуміти логіку її динамічних трансформацій, виявити причинно-наслідковий характер цих перетворень та сприяє вирішенню проблеми формування новітньої теорії страхування та страхової системи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Норт Д. Функционирование экономики во времени. – Нобелевская лекция 9 декабря 1993 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/?numid=21&article=981#t4#t4l>.
2. Адамова О. Генеза морського страхування / О. Адамова // Юридичний вісник. – 2012. – № 3. – С. 67-72;
3. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права: [в 2-х т.] / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Статут, 2003. – Т. 2. – 544 с.
4. Серебровский В.И. Очерки советского страхового права / В.И. Сербровский. – М., 1926. – 184с.
5. Красницька Г. Історичний розвиток соціального захисту населення в Україні / Г. Красницька, Н. Ченнищук // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://e-catalog.mk.ua/cgi/base_toba/cgiirbis_64.exe.
6. Мальований М.І. Історія розвитку соціального захисту у світі [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/inek/2011_3/253.pdf.
7. Озернюк Г.В. Історичні витоки та формування страхових правовідносин / Г.В. Озернюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Вип. 3. Том 1. – С. 95-98.
8. Микитюк В.О. Становлення та організація страхування в епоху Античності та Середньовіччя [Електронний ресурс] // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 4 (47). – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/20/VKhnivs/2009_47/47/8.pdf.
9. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: учеб. пособие / сост. В.Н. Садиков, под ред. проф. З.М. Черниловского. – М.: Фирма Гардрина, 1966. – 495 с.
10. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования / В.К. Райхер. – М.: Изд-во академ. наук СССР, 1947. – 282 с.
11. Історія виникнення та розвитку страхування [Електронний ресурс] – Режим доступу: studopedia.org/4-154999.html.
12. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. Изд. 2-е, испр. / В.И. Серебровский. – М.: «Статут», 2003. – 558 с.
13. Злупко С.М. Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення в Україні: навч.

посіб. / Злупко С.М., Радецький Й.І. – Львів.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 192 с

14. Фурман А. Історія соціальної роботи: навч. інструментар. [Електронний ресурс] / А. Фурман, М. Підгурська. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Psis.

15. Калашников С.В. Очерки теории социального государства / С.В. Калашников. – М.: Экономика, 2006. – 362 с.

16. Підлипна Р.П. Основні засади та історичні етапи становлення і розвитку соціального страхування / Р.П. Підлипна // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – Вип. 11. Частина 1. – С. 14-17.

17. Горб В.А. Еволюція поняття страхування [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://stp.diit.edu.ua/article/viewFile/6862/5889>

18. Денисенко Т.М. Становлення та розвиток системи соціального захисту населення в Україні / Т.М. Денисенко // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 33. – С. 96-103.

19. Прокопенко Л.Л. Генеза та розвиток державної освітньої політики в Україні (IX – поч. XX ст.): монографія / Л.Л. Прокопенко. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2008. – 488 с.

20. Адамов А.С. Історичні аспекти взаємного страхування / А.С. Адамов // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 51. – С. 253-258.

21. Воблый К.Г. Основы экономики страхования / К.Г. Воблый. – К.: Типографія І.І. Чоколова, 1915. – 401 с.

22. Социальная политика буржуазного государства. Отв. ред. д.э.н. С.Н. Надель. – М., Наука, 1987. – 208 с.

23. Сіденко С.В. Соціальний вимір ринкової економіки: монографія / С.В. Сіденко. – К.: Вид. центр «Київський університет», 1998. – 248 с.

24. Соціальна політика: навч. посіб. / укл. А.В. Грищенко. – Чернівці: Прут, 2003. – 152 с.

25. Воскобойников В. Сторінки української та світової історії недержавного пенсійного забезпечення / В. Воскобойников // Вісник Пенсійного фонду України. – 2003. – № 12. – С. 25-26.

REFERENCES:

1. Nort D. Funktsyonyrovanye ekonomyky vo vremeny. – Nobelevskaya lektsyya 9 dekabrya 1993 h. [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.strana-oz.ru/?numid=21&article=981#t4#t4l>.

2. Adamova O. Heneza mors'koho strakhuvannya / O. Adamova // Yurydychnyy visnyk. – 2012. – No 3. – S. 67-72.

3. Shershenevych H.F. Kurs torhovoho prava: [v 2-kh t.] / H.F. Shershenevych. – M.: Statut, 2003. – T. 2. – 544 s.

4. Serebrovskyy V.Y. Ocherky sovet'skoho strakhovoho prava / V.Y. Serbrovskyy. – M., 1926. – 184s.

5. Krasnyts'ka H. Istorychnyy rozvytok sotsial'noho zakhystu naselennya v Ukrayini / H. Krasnyts'ka, N. Chennyshchuk // [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: http://e-catalog.mk.ua/cgi/base_moba/cgiirbis_64.exe.

6. Mal'ovanyy M.I. Istoriya rozvytku sotsial'noho zakhystu u sviti [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/inek/2011_3/253.pdf.

7. Ozernyyuk H.V. Istorychni vytky ta formuvannya strakhovykh pravovidnosyn / H.V. Ozernyyuk // Naukovyy

visnyk Kherson's'koho derzhavnogo universytetu. – 2013. – Vyp. 3. Tom 1. – S. 95-98.

8. Mykytyuk V.O Stanovlennya ta orhanizatsiya strakhuvannya vepokhuAntychnosti ta Seredn'ovichchya [Elektronnyy resurs] // Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav. – 2009. – No 4 (47). – Rezhym dostupu: http://archive.nbu.gov.ua/portal/20/VKhnuvs/2009_47/47/8.pdf.

9. Khrestomatyya po vseobshchey ystorryi hosudarstva y prava: ucheb. posobye / sost. V.N. Sadykov, pod red. prof. Z.M. Chernylovskoho. – M.: Fyrma Hardoryna, 1966. – 495 s.

10. Raykher V.K. Obshchestvenno-ystorycheskye typy strakhovanyya / V.K. Raykher. – M.: Yzd-vo akadem. nauk SSSR, 1947. – 282 s.

11. Istoriya vynyknennya ta rozvytku strakhuvannya [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: studopedia.org/4-154999.html.

12. Serebrovskyy V.Y. Yzbrannyye trudy po nasledstvennomu y strakhovomu pravu. Yzd. 2-e, yspr. / V.Y. Serebrovskyy. – M.: «Statut», 2003. – 558 s.

13. Zlupko S.M. Lyuds'kyy potentsial, zaynyatist' i sotsial'nyy zakhyst naselennya v Ukrayini: navch. posib. / Zlupko S.M., Radets'kyy Y.I. – L'viv.: Vydavnychyy tsentr LNU im. Ivana Franka, 2001. – 192 s

14. Furman A. Istoriya sotsial'noyi roboty: navch. instrumentar. [Elektronnyy resurs] / A. Furman, M. Pidhurs'ka. – Rezhym dostupu: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Psis.

15. Kalashnykov S.V. Ocherky teoryi sotsyal'noho hosudarstva / S.V. Kalashnykov. – M.: Ekonomyka, 2006. – 362 s.

16. Pidlypna R.P. Osnovni zasady ta istorychni etapy stanovlennya i rozvytku sotsial'noho strakhuvannya / R.P. Pidlypna // Naukovyy visnyk Kherson's'koho derzhavnogo universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky». – 2015. – Vyp. 11. Chastyna 1. – S. 14-17.

17. Horb V.A. Evolyutsiya ponyattya strakhuvannya [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <http://stp.diit.edu.ua/article/viewFile/6862/5889>

18. Denysenko T.M. Stanovlennya ta rozvytok systemy sotsial'noho zakhystu naselennya v Ukrayini / T.M. Denysenko // Efektyvnist' derzhavnogo upravlinnya. – 2012. – Vyp. 33. – S. 96-103.

19. Prokopenko L.L. Geneza ta rozvytok derzhavnoyi osvith'noyi polityky v Ukrayini (IKh – poch. KhKh st.): monohrafiya / L.L. Prokopenko. – Dnipropetrovs'k: DRIDU NADU, 2008. – 488 s.

20. Adamov A.S. Istorychni aspekty vzayemnoho strakhuvannya / A.S. Adamov // Aktual'ni problemy derzhavy i prava. – 2009. – Vyp. 51. – S. 253-258.

21. Voblyy K.H. Основы экономики страхования / K.H. Voblyy. – K.: Typorhrafyya Y.Y. Chokolova, 1915. – 401 s.

22. Sotsyal'naya polytyka burzhuaznoho hosudarstva. Отв. ред. д.э.н. S.N. Nadel'. – M., Nauka, 1987. – 208 s.

23. Sidenko S.V. Sotsial'nyy vymir rynkovoyi ekonomiky: monohrafiya / S.V. Sidenko. – K.: Vyd. tsentr «Kyyivs'kyy universytet», 1998. – 248 s.

24. Sotsial'na polityka: navch. posib. / uкл. A.V. Hryshchenko. – Chernivtsi: Prut, 2003. – 152 s.

25. Voskoboynikov V. Storinky ukrayins'koyi ta svitovoyi istoriyi nederzhavnogo pensiynoho zabezpechennya / V. Voskoboynikov // Visnyk Pensiynoho fondu Ukrayiny. – 2003. – No 12. – S. 25-26.